

PRATARMĖ

Šioje, jau dvidešimtoje, Senosios Lietuvos literatūros knygoje publikuojami literatūros istorikų tyrimai, aprėpiantys XVI–XIX a. raštiją. Kelios publikacijos skiriamos dviems iškiliems literatūros istorikams, savo metu paskelbusiems ypač reikšmingų darbų iš XVI–XIX a. lietuvių raštijos, o būtent, Jurgiui Lebedžiui ir Vytautui Vanagai.

Viktorijos Vaitkevičiūtės straipsnyje aptariami žymesniųjų XVI–XVII a. pamokslininkų: Petro Skargos, Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus ir Žygimanto Liauksmينو, – tekstai žvelgiant į juos andainyktės auditorijos akimis. Kurdamas savą pamokslą, kiekvienas kunigas naudojo savitas menines priemones. Jos leidžia nurodyti, į kokius klausytojus andai buvo orientuojamasi. Suprantama, jog Skargos, Daukšos ir Sirvydo postilės buvo skiriamos pirmiausia kunigams, turėjusiems pasiremti jų tekstais ir atsirinkti sau ir savo ganomiesiems tinkamesnius dalykus. Skarga savo skaitytoją veikia dinamiška ekspresyvia menine kalba, gausiais Šv. Rašto pavyzdžiais, todėl galima numanyti, jog jis pirmiausia orientuojasi į išsilavinusią bajorijos dalį. Specialaus pasiruošimo, literatūrinio išprusimo reikalauja Sarbievijaus ir Liauksmينو pamoksluose gausiai vartotos metaforos, alegorijos ir oksimoronai; jos taip pat byloja ir apie išsilavinusį adresatą. Sirvydas ypač pasitiki alegoriniu mokymu – jis kiekvienam reiškiniui „atranda“ naują pavadinimą, alegoriją, ir šiuo atveju klausytojui jau nebe taip svarbu puikiai išmanyti Šv. Raštą – pamokslininko kuriami savotiški paveikslai, nuolat iškylantys prieš akis, yra pagrindinė mokymo, įtaigos, jaudinimo priemonė. Prie Sirvydo būtų galima šlieti ir Daukšą, tačiau jo postilėje barokinė retorika dar nėra labai įsigalėjusi.

*Mintaugas Čiurinskas aptaria XVII a. biografinę. Didesniąją šio žanro kūrinių dalį (per dvidešimt) sudaro hagiografiniai tekstai; šio mokslininko straipsnyje daugiau dėmesio skiriama devynioms neha-
giografinio pobūdžio biografijoms. Dėl žanrinės specifikos pastarosios yra labai įdomus šaltinis analizuojant patrono ir kliento, tiesioginio užsakovo (ar aprašomojo asmens) ir rašytojo santykius, tad straipsnyje į šiuos kūrinius žvelgiama visų pirma šiuo aspektu. Analizuojant taip pat atsižvelgta į neatsiejamą nuo pasirinkto aspekto problematiką, paaiškinančią biografijos autoriaus motyvaciją, kūrinio rašymo literatūrinį ir neliteratūrinį tikslus, taip pat įdomiai apibūdinančią biografijų adresatus ir skaitytojus.*

Liucija Citavičiūtė pristato žymiausią XVIII a. Prūsijos pamokslininką Johanną Jakobą Kvantą (Quandt, 1686–1772). Iki šiol daugiausia iš Leono Gineičio (1920–2004) tyrimų Kvantą pažinome daugiau kaip Karaliaučiaus universiteto profesorius, Kristijono Donelaičio mokytojas ir asmenį, ypač nusipelnusį rengiant ir leidžiant svarbiausius XVIII a. Mažonoje Lietuvoje išėjusius lietuviškus tekstus: Naujojo Testamento (1727, 1728², 1735³, 1735⁴, 1740⁵, 1749⁶, 1755⁷, 1755⁸, 1755⁹) ir viso Šventojo Rašto vertimą į lietuvių kalbą (1735, 1755²), giesmyną (vad. Kvant-Berento Išnauro perveidėtas ir pagerintas giesmių knygas, 1732, 1735², 1738³, 1740⁴, 1745⁵, 1748⁶), Christiano Langhanseno postilės vertimą į lietuvių kalbą (1750, 1751², 1820³) ir kt. Tuo tarpu sielovadinė šio iškilaus pamokslininko darbų dalis, pripažinimą ir šlovę autoriui pelnę pamokslai iki šiol nebuvo aptarti. Straipsnio autorė iškelia pagrindines šių tekstų turinio bei stiliaus ypatybes, atskleidžia naujų Kvant asmenybės, kūrybinės biografijos ir gyvenimo apskritai bruožus.

Asta Vaškeliene aptaria vieno poezijos žanro – epitalamijo – sklaidą senosios Lietuvos įvairiakalbėje poezijoje. Straipsnyje daroma reikšminga išvada, jog XVIII a. epitalaminiai kūriniai buvo jau gerokai nutolę nuo savo antikinių pirmtakų. Kūriniuose centrinę vietą užimdavo jaunuųjų poros ir jų giminių enkomijai. Finalinėse dalyse tradiciškai

būdavo linkima susilaukti palikuonių, tačiau čia pat būdavo raginama dirbti tėvynės labui, garsinti garbingą protėvių vardą. Nebenaudojamas refrenas, taip pat atsisakoma šio žanro kūriniams būdingo vestuvių puotos ar dovanų aprašymo, obsceniškų detalių. Autorės tvirtinimu, šiuos pokyčius nulėmė Apšvietos epochos estetika ir besikeičiantys visuomenės prioritetai, aktualizavę pilietines vertybes.

Regina Jakubėnas aptaria periodinės spaudos Lietuvoje pradžią. Lietuvos periodinės spaudos pasirodymo metai beveik sutampa su Stanislovo II Augusto Poniatovskio (1764–1795) valdymo pradžia. XVIII a. LDK pasirodė penkių pavadinimų spaudiniai (šeštasis spausdintas ypatingomis progomis): Kurier Litewski (1760–1763); Supplement do Gazet Wileńskich (1761 I 10–1792); Wiadomości Literackie (1760 04 19–1763 09 10); Wiadomości Uprzywilejowane (Wiadomości Cudzoziemskie; 1760–1764); Gazety Wileńskie (1764–1792 (1793?), 52 numeriai); specialus priedas prie laikraščių – Addytament do Gazet Wileńskich (spausdintas nereguliariai). Straipsnyje daroma išvada, jog Lietuvos leidiniai pernelyg nenukrypo nuo XVIII a. Europos informacinių laikraščių, spausdinamų tautinėmis kalbomis, modelio. Jie pateikdavo naujausią informaciją iš Europos ir netgi iš tolimesnių žemynų.

Publikacijos šiuose pirmuosiuose Lietuvos periodiniuose leidiniuose parodo, kaip LDK piliečiai suvokė Europą ir pasaulį. Lietuvos laikraščiuose stengtasi perduoti naujienas ir informaciją, spausdinamą užsienio periodikoje; perspausdinant matyti nemenkas įdomus redaktorių darbas. Taip pat Lietuvos laikraščiai liudija apie tam tikrą informacijos atranką. Krinta į akis didelis dėmesys politikos naujienoms. Skaitytojai galėjo sužinoti apie svarbiausius politinius įvykius ir išradimus, apie didžiuosius mokslinius ir geografinius atradimus, apie Europos šalių papročius ir kt. Naujienos buvo skirtingos; jos aprėpė daugelį gyvenimo sričių. Nemažai vietos Lietuvos periodikoje užėmė vietinio pobūdžio įvykių aprašymai: bažnytinių švenčių paminėjimai, informacijos apie akademinės iškilmes, karalių pagerbimą (karūnacijas, valdovų gimtadienius, vardines), didikų laidotuves ir kt.

XVIII a. formavosi modernesnės visuomenės, taip pat naujos europinės civilizacijos pagrindai. Laikraščiai parodo, jog tiek Lietuvos, tiek ir viso Vidurio ir Rytų Europos regiono gyventojai nebuvo užsidarę nuo bendrų visai Europai kultūros raidos procesų. Jų atvirumas kultūrinėms ir civilizacinėms inovacijoms pirmiausia reikėsi naujų požiūrių supratimu, išradimų reikšmės suvokimu, techninių ir materialinių inovacijų pritaikymu kasdieniniame gyvenime. Taigi laikraščiai atliko svarbų vaidmenį formuojant LDK visuomenės mentalitetą, skleidžiant naujas pažiūras ir idėjas.

Brigitos Speičytės straipsnyje aptariamos XIX a. pradžioje Vilniuje ėjusios Wiadomości Brukowe (Gatvės žinios, 1816–1822). Autorės tvirtinimu, Gatvės žinioms būdinga toji aplinkybė, kad jos iš esmės buvo unikalios XIX a. Vilniaus miesto kultūros darinys, sutelkęs kūrybiškiausias liberaliosios inteligentijos jėgas. Satyriniai šio leidinio tekstai pasirodė ypač tinkami tuometinei miestiskajai patirčiai išreikšti. Laikraščio kūrėjų satyra šiai patirčiai buvo imli taip pat dėl prozinio pasakojimo specifikos: vietoj griežtesnių poetinės kalbos konvencijų šio žanro tekstuose kaip pastovieji elementai, siužeto formos, pasakotojo kaukės būdavo naudojamos tam tikros patirtinės dominantės, specifiskai susijusios su miestu. Pabaigoje mokslininkė daro reikšmingą prielaidą, jog tokie Gatvės žinių tekstai ugdė savą skaitytoją, ruošė jį naujoms meninės kalbos formoms, pirmiausia realistinei XIX a. stambiajai prozai.

Skyriuje „Literatūros teorijos kūrėjai“ skelbiamos kelios publikacijos, skirtos Jurgiui Lebedžiui ir Vytautui Vanagai. Dovilė Keršienė straipsnyje „Tęstinumo prasmės“ aptaria 1937 m. prof. Vincui Mykolaičiui-Putinui vadovaujant J. Lebedžio parašytą ir apgintą diplominių darbą apie Vienuolį. Tai – vienintelis stambus darbas iš gausaus Lebedžio palikimo, iki šiol likęs nepublikuotas. Straipsnyje atskleidžiama jaunojo Lebedžio kūrybinė laboratorija: skaityti ir studijuoti teoriniai veikalai, pažiūros ir literatūriniai skoniai, santykis su tiriamuoju objektu ir kiti svarbūs dalykai. Straipsnio pabaigoje autorė įžvalgiai pastebi, jog bandydami išsiaiškinti ir suprasti, ką jautė, kaip mąstė

praeities menininkai, kūrėjai, mąstytojai ir mokslininkai, mėgindami apibūdinti, kokią įtaką jie darė mūsų šiandieniniam mentalitetui, mes geriau suprantame save pačius, gyvenamojo laikotarpio ypatybes, pajėgiame įvertinti požiūrių, pasaulėžiūrų ir pasaulėvokų sankirtas ir taip greičiau surandame atsakymus į vis iškylančius svarbius klausimus. Ir kaip pastebi Lebedį puikiai pažinojusi ir ilgąmet su juo dirbusi prof. Meilė Lukšienė, „kiekvienas laikas turi savo šviesiąsias prasmes. Kai įsižiūri, iš kartos į kartą, iš šimtmečio į šimtmetį jas jungia tęstinumas. Didelis menas jį suvokti...“ Profesorės mintis gražiai pratęsia ir papildo kita publikacija. Kartu su prof. J. Girdzijausku, prof. L. Gudaičiu ir daugeliu kitų iškilių lituanistų studijas pokariniame Filologijos fakultete baigusi, nūnai Mokslų akademijos bibliotekoje dirbanti Danutė Labanauskienė (Petkevičiūtė) šios knygos puslapiuose dalijasi prisiminimais apie Mokytoją – prof. Jurgį Lebedį.

Ilonos Čiužauskaitės ir Jono Šlekio straipsnyje išsamiai pasakojama apie kitą iškilų lituanistą – habilituotą daktarą Vytautą Vanagą, visuomenei geriau žinomą darbų apie Antaną Strazdą ir Dionizą Pošką, monumentalaus Lietuvių rašytojų sąvado ir Lietuvių literatūros enciklopedijos autorių, Motiejaus Valančiaus ir Vaižganto raštų rengėją. Įspūdingas šio mokslininko kūrybinės biografijos vaizdas atsiveria iš Jono Šlekio ir Miko Vaicekausko kruopščiai parengtos Vytauto Vanago bibliografijos. Tebūnie ir ši, ir kitos šioje – jau dvidešimtoje – Senosios Lietuvos literatūros knygoje skelbiamos publikacijos tvarus mūsų pagarbos ženklas lituanistikos tyrimų tradicijai ir žymiausiems tos tradicijos puoselėtojams.

Sigitas Narbutas
Vilnius
2005 m. gruodžio 9 d.